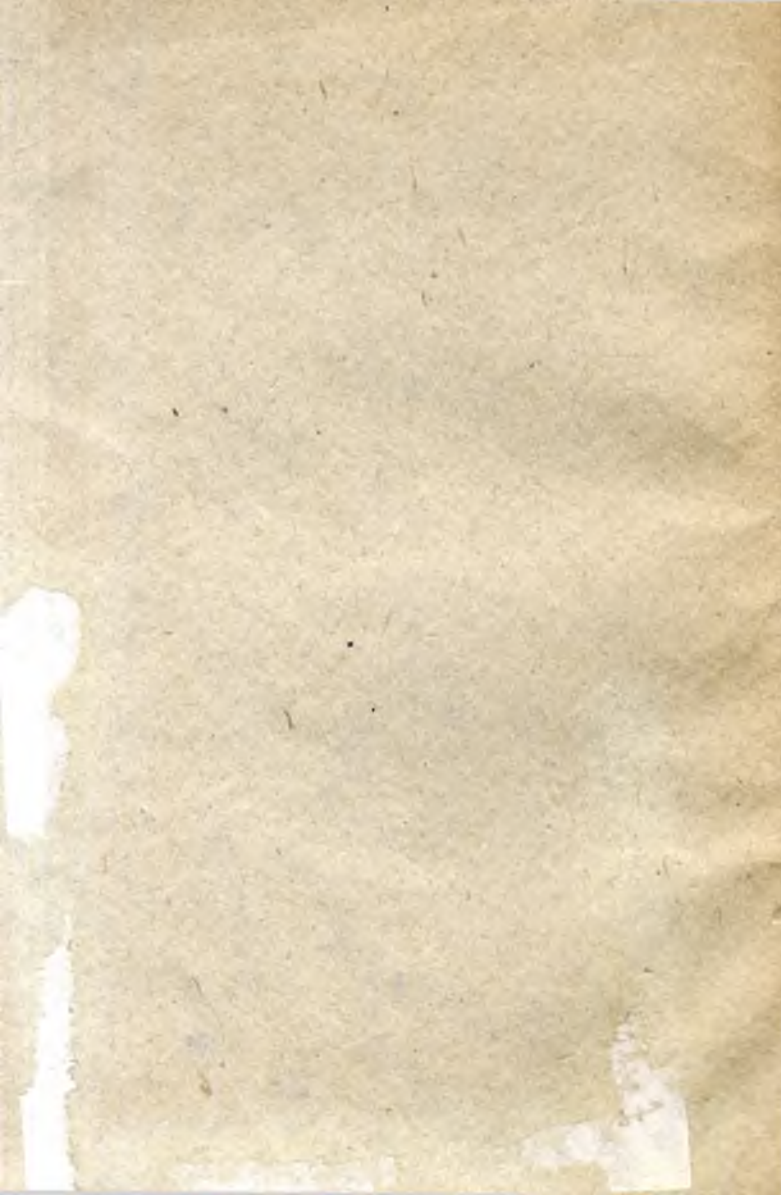
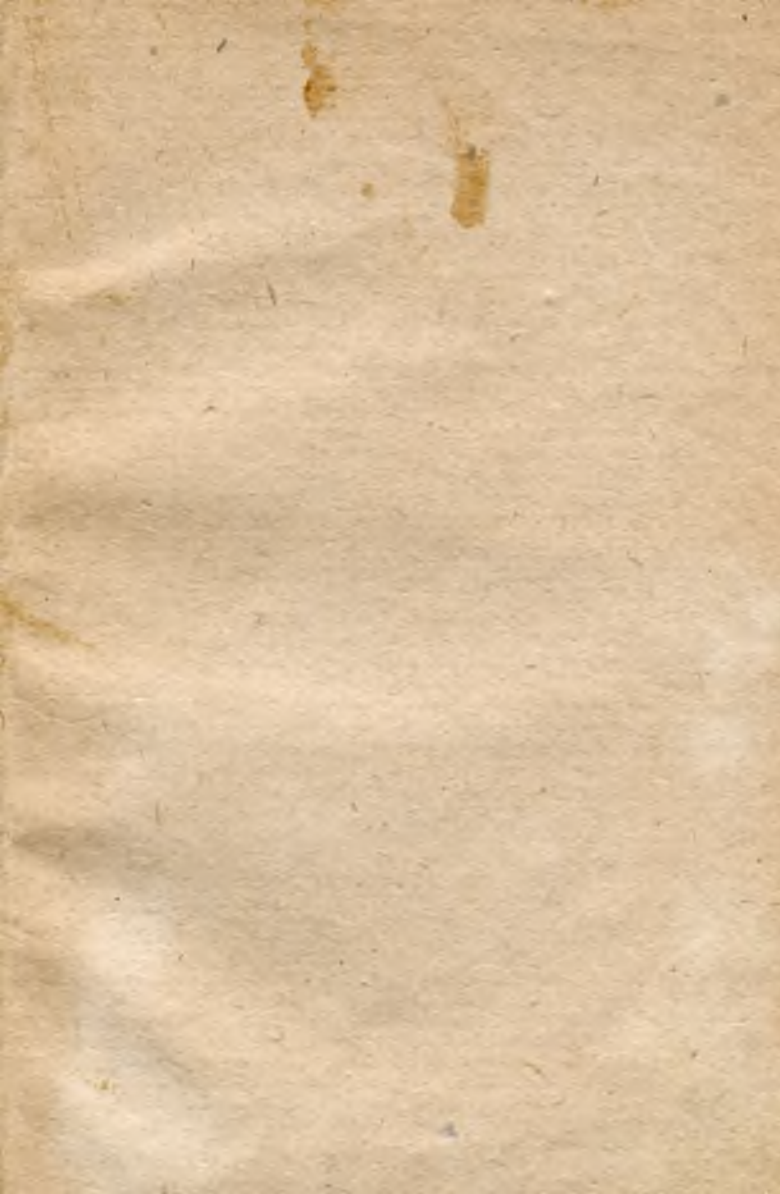

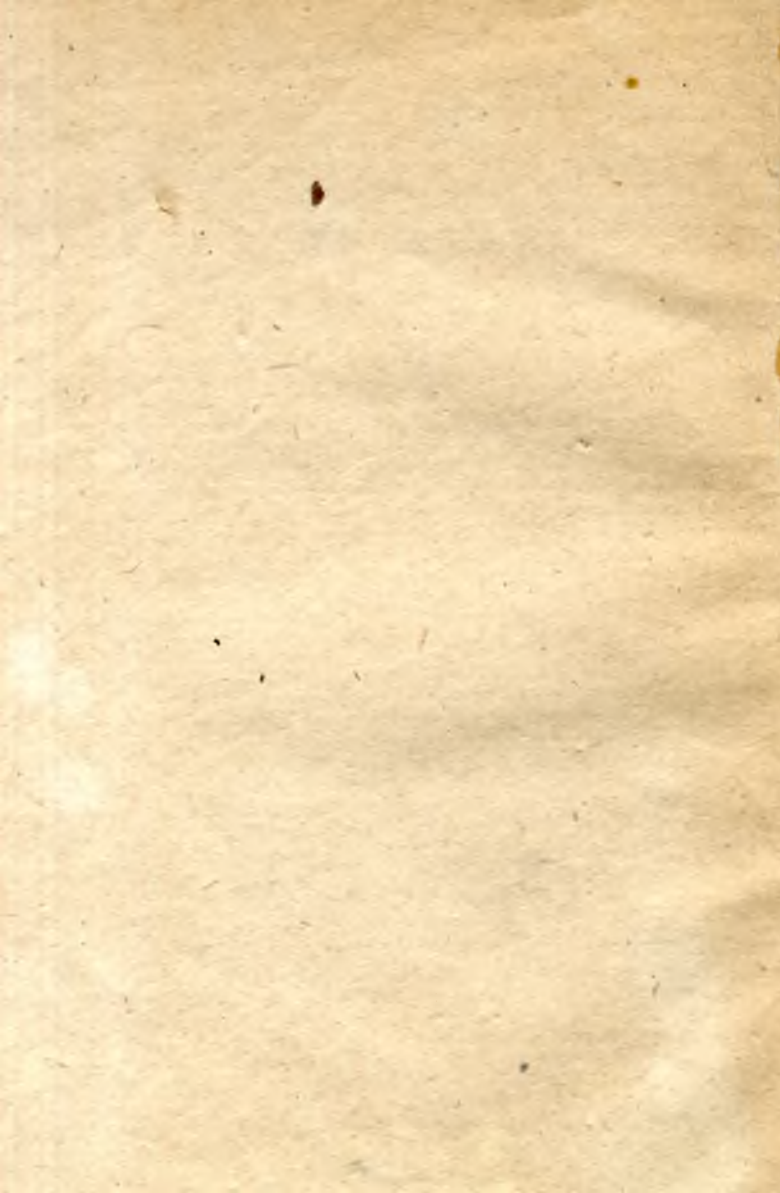
Л. Франко

Про життя і
діяльність
О. Кониського

ф

ПРО ЖИТЕ І ДІЯЛЬНІСТЬ
ОЛЕКСАНДРА КОНИСЬКОГО

оповів

ІВАН ФРАНКО.

Коштом і заходом Товариства „Просьвіта“.

ЛЬВІВ, 1901.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

НАУКОВО-ТООВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА
ЛВІВ

М

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И- 34207

Львівська Філія
Бібліотеки АН УРСР

~~583~~

Ф / I / 1961
K-644

I.

Молоді літа (1836—1862).

Між українськими письменниками, що розпочали свою працю вже по смерті Тараса Шевченка, одно з перших місць займає Олександр Кониський, що помер у грудні 1900 року в Києві. Повних 40 літ працював він на ниві нашого рідного слова, будив сонних і письмом і словом, боровся з найріжнішими противностями, тернів переслідування від російського уряду і докори від власних земляків, та до самої смерті не перестав дбати про одно велике діло — про просвіту рідного народу і про вменшене на світі здирства, кривди, та неволі людської.

Олександр Кониський родився 18. серпня 1836 року в хуторі Переходовіч Чернігівської губернії в Росії. Його батько Яків був невеличким діди́чом, але через різні нещастя звівся майже нінащо, вмер у бідності і лишив своїх дітей сиротами та ще й незабезпеченими. Малий Олександр учився спершу дома, а по батьковій смерті (він умер 1844 р.) його віддали до приготівляючої школи в Ніжині. По році Кониський приготівився так, що міг перейти до гімназії. Мати відвезла його до Чернигова, де його

як бідного сироту прийняли в тзв. Сирітський Дім, по нашому бурсу для шляхетських синів, а відси він ходив до гімназії.

Олександр учився в гімназії дуже добре, все йшов першим. Але вже тут, майже дитину, його постигло лихо. Він ще маючи 11 літ почав писати віршики, певно — зразу по московськи, бо тільки тою мовою вчили його в школі. Але допавши десь книжечку Шевченкових поезій він запалив ся любов'ю до рідного слова і почав віршувати по своєму. Отті дитинячі віршування викрав у него один товариш і віддав інспекторови, сей розмазав справу, і 13-літнього хлопчину вигнали з гімназії за проби — писати рідною мовою. Такий то був перший крок Кониського на поли українського письменства.

Треба було Кониському покинути Чернігів. Він вернув до Ніжина і записався знов до гімназії, але й сим разом не скінчив її. Бідність, а головне недуга на очі змусила його в 1852 році покинути школу. Одужавши трохи він у 1854 році вступив у судову службу спершу в Прилуці, а потім у Полтаві. Тут він познайомився з деякими високо освіченими людьми, читав багато і набирався прихильності до простого робучого народу та до українського письменства.

Були се важкі часи в життю Росії. В роках 1854—1856 тяглася велика війна трьох європейських держав: Англії, Франції й Турції з Росією. Росію побито на півострові Кримі. При тім виявились страшенні непорядки в російському життю: підкупства, крадіжки, зіпсуте урядників, нездарність генералів, темнота і безрадість. Царь Микола, що 35 літ панував у Росії і під своїм самовладним правлінням виплекав усю ту погань, так перелякався її, так загризся, що

вмер нагло (дехто говорить, що отроїв ся з розпуки). Всі освіченіші люде зрозуміли, що так далі йти не може, що треба якоїсь зміни, більшої свободи, більшої законности в державі, а головню, що треба скасувати огидливе кріпацтво, яке доси панувало в Росії і робило всі міліони селянського люду робучою худобою, власністю панів. Кріпацтво тим було гірше від панщини, що над кріпаком пан мав майже необмежену власть, міг продати його, проміняти, навіть забити на смерть мало що не безкарно.

Новий царь Олександр II розпочав своє пановане тим, що заключивши мир з державами взяв ся до заведення нових порядків у Росії. Почала ся так звана „доба великих реформ“: переіменено старе судівництво, заведено суди присяглих, повернено з неволі тих, що були за царя Миколи позасуджувані за „політичне“, в тім числі й нашого Кобзаря Тараса Шевченка, надано вільнійші права школам, університетам, містам, далі 16. ст. ст. лютого 1861 р. скасовано кріпацтво, а потім в більшій частині російських губерній (окрім Польщі і правобережної України) заведено „земства“, щось немов повітові і губерніяльні сойми.

На всіх полях громадського життя повіяло свободнійшим духом. Піднялось і українське письменство. В Петербурзі видав Куліш цілий ряд добрих українських книжок; в році 1861 зачала виходити там літературно наукова часопись „Основа“, з разу мішано, по московськи і по українськи, а далі чисто по українськи. В „Основі“ працювали найліпші українські сили. Там проводились народолюбні думки, боронено прав українського народа і супроти Поляків і супроти Москалів, виянювано українську давнину і показувано теперішнє житє народа. От тут то

виступив і Кониський у-перве зі своїм словом. Живучи по різних українських містах, стикаючи ся з ріжними людьми, з панамі й біднотою, та обдарований незвичайно живим даром спостерігання, він мав що розповісти ширшій громадї. Його цікавили головню дві річи: справа економічного стану селян і справа народньої осьвіти. В царськїм декретї, яким скасовано кріпацтво, було сказано, що селянам крім волї має бути надана також земля. Отже тепер ходило о те, кільки й якої землі нададуть їм та за якими платежами. Кониський добре розумів, що в тім лежить головний сук цілого декрету. Бо коли селяне одержуть землю лиху, піски, болота, а надто ще за великою оплатою, то й сама воля не богато на що їм здасть ся і вони швидко попадуть у нове, ще тяжше ярмо: голоду, лихварів та всяких здирців. Так само зрозумів він, що без просьвіти воля не богато поможе селянам, бо тільки просьвіта може в'оружити їх до боротьби з ріжними пиявками, які тепер, користуючи ся також волею, полізуть на села і будуть там розпускати свої пасма. І от виступаючи в своїх донисях против тих панів і урядників, що дибали на кривду селян при надїлюваню їх землею, Кониський рівночасно з цілим западом кидає ся до праці над просьвічуванем ширших народніх мас.

В Полтаві, де пробував тоді Кониський, почали ще 1860 р. заводити ся за прикладом Київа недільні школи для старшої неписьменної молодїжи. В 1861 р. було вже в тім місті пять таких шкіл, а надто дві суботні для жиденят. Кониський працював у всіх тих школах: у одних учив, де инде завідував бібліотекою або книгарнею. Крім того за його почином гурток молодших та горячїйших робітників заложив що-

и денну вечірню школу для дорослих; тут Кониський викладав історію.

Практика навчання в недільних і вечірних школах показала молодим учителям (то були переважно студенти університету або дрібні урядники) важність української мови для початкового навчання там, де людність була українська. Бо треба знати, що в тих школах, заснованих без ніякої участі уряду, зовсім приватними людьми, які вчили безплатно, — пробували зразу вчити з московських книжок і викладати по московськи. Та швидко показало ся, що наука так не йде; треба було кожду річ пояснювати школярам по українськи. Показала ся потреба українських книжок — букварів, граматик, читанок, рахункових і т. и. книжок. Ще 1859 р. видав Куліш український букварь („Грамматку“), потім другий. І Шевченко не довго перед смертю злагодив до друку Букварь. Інші укладали інші книжки, як ось біблійну історію та життя святих (Опатович), книжочку рахункову (Мороз). І Кониський кинув ся з запалом до сеї роботи. Він видав 1861 р. „Українські прописи“ (взірці писання) і засів до праці над „Щотницею“, себто книжкою рахунковою. До сеї праці закликав його головно славний історик Костомарів, який 1862 р. в „Основі“ висловив погляд про доконечну потребу — дати українському народови початкові науки на його рідній мові.

Обік сеї просвітної праці та важкої праці на хліб Кониський знаходив час і на літературну творчість. Він писав поезії та повістки, де висловлював свої погляди на жите, або малював те жите, яке бачив довкола себе. Його поезії, хоч не такі огнисті і блискучі, як Шевченкові, все таки надихані щирим чутем і любовю до свого рідного, а надто бажанєм волі

і збратаня всіх людей. І ще одно цікаве явище. Від самого початку своєї літературної діяльності Кониський звертає пильну увагу на Галичину. Потребу живого духового звязку між Галичиною і Україною зрозуміли вже ті Українці, що видавали „Основу“ в Петербурзі. Там була поліщена 1861 р. гарна праця Якова Головацкого, тоді професора руської мови на львівським університеті, про галицьких Русинів і їх просвітні та національні змагання. Там передруковано також видану у Львові книжечку Гната Гальки про руське весіле над Збручем. Ідучи за тими вказівками Кониський постановив навязати ближші зносини з Галичанами. В Галичині була тоді одинока політична і літературна часопись „Слово“, видавана Богданом Дідицьким від 1861 р. Те „Слово“ в перших роках не було ще таке москвофільське, як зробило ся пізнійше. Хоча сама редакция вже з самого початку намагала ся калічити нашу мову то на церковний, то на московський лад, то все таки вона містила праці й дописи на чисто-народній руській мові і навіть фонетикою. От сюди то від 1862 р. почав дописувати з Полтави Кониський. Він містив у „Слові“ дописи про жите українського народа, про знесенє кріпацтва і про російські порядки, а обік того також гарні поезії. Все те робило в Галичині немале вражінє, бо було тут новиною; до самого 1860 року Галичина, а особливо галицька Русь, жила під урядовим обухом і ніяке свободнійше слово ані свободнійша думка не могли доходити сюди. Досить сказати, що навіть твори Шевченка, друковані в Росії ще 1841 р., у нас не були звісні до самого 1859 року! Дописи Кониського, друковані в „Слові“, були першою пробою Українця заговорити безпосередно до Галичан і показати їм російські по-

рядки. І в своїх віршах висловлював Кониський думки хоч не нові, але дуже відповідні до погреб хвилі:

Гей-же хлопці, годі спати!
Час прийшов, пора вставати.
Пора встати, працювати,
Братів темних научати;
Пора, брати, всім на працю, —
Я од праці щастя бачу.

З тих віршів віє смілий, радісний настрій автора і всіх тогочасних Українців, що надіялись при свободнійшій розвою Росії здобути працю та просвітою відповідне місце й для свого рідного українського народу. Та на жаль, на ті надії аж надто швидко вдарило лютим морозом.

II.

Тяжкі роки 1863—1872.

Здавало ся, що українське слово, збуджене огнистою поезією Шевченка, великою працею Куліша та Костомарова і иньших щирих людей, не завмре, а буде розвивати ся далі на користь народу. Особливо по знесеню кріпацтва, коли в Росії повіяло вільним духом і всюди чути було поклики до просвіти, можна було надіятися також нового життя й для українського народу. Тимчасом не так воно вийшло. Найшли ся люде, яким просвіта українського народу здавна стояла кісткою в горлі.

Ще 1859 року, коли вийшов перший Кулішів букварь („Грамотка“), страшно сполошилися польські пани в Київщині. Згадки про козаків у тій Грамотці

видались тим добродіям виразними покликами до бунту й різні; їм привиджувалась уже нова Коліївщина, нова Гайдамаччина така, як була в Умані 1769 р. і вони на своїм з'їзді постановили просити російську власть, щоб як найшвидше заборонила ту страшну книжку та повідбирала її у селян. Київський губернатор справді заборонив „Граматку“, але то не задовольнило польських панів. Поки жив Шевченко, вони говорили й писали про нього, що він ходить по селах і бунтує селян до різні; коли вмер і його поховано над Дніпром коло Канева, пішли слухи, що в його могилі Українці зложили величезну купу ножів та списів і ось-ось видобудуть їх та почнуть мордувати панів. І знов почали просити російську власть, щоб веліла розкопати Тарасову могилу. Та сим разом власть не подала ся. Коли-ж українська молодіж почала вчити по недільних школах і видавати українські книжочки, підняв ся новий демент. У жидівських, польських і московських газетах посипались доноси на Українців, що вони таки лагодять ся до бунту, хочуть відірвати Україну від Росії і кинути ся при тій нагоді на Жидів та на Поляків.

Що таке стало ся тим людям? — запитаєте може. — Не вжеж вони, маючи очі, таки не виділи, що Українці не думають про ніякі бунти анї різні, але хочуть щиро і чесно працювати над освіченєм свого народа? Ну, видіти вони виділи, але їм затемнювало очі їх власне нечисте сумління. Серед українських Поляків були тоді дві партії: багаті пани-магнати, і дрібнійша шляхта, що вважала себе по части народолюбцями і демократами. Одні й другі вважали Україну за невідлучну часть Польщі і вже тим самим були противні таким змаганням Українців, що йшли до са-

мостійного народного життя, незалежного від Польщі. Вони по своєму любили українське слово, але так, як пан любить свого льокая, коли сей чистенько вбраний і вірно служить йому. Та була між ними при тім дуже важна ріжниця. Магнати і багатші пани бажали дослугувати ся почестей і тигулів і для того шукали служби в російських урядах і хилили ся до влади. Їм байдуже було про давню Польщу, бо їм не зле було й під самодержавною Росією: вони були консерватисти. Натомість дрібнійша шляхта, більше відчуваючи російський тиск, особливо по знесеню кріпацтва, почала думати про повстанє. Думка про повстанє вийшла з Парижа і Лондину, де ще від 1831 р. (перше велике повстанє) жило багато Поляків. Від р. 1860 клекотіло в Варшаві, бурило ся міщанство, молодіж, навіть Жиди, а російські влади своїм глухим та безоглядним поступуванєм доливали оливи до огню. І українські Поляки лагодили ся по троха до вибуху, та щоб відвести очі від своїх приготовань, почали кидати найпоганьші підозріння і доноси на Українців, особливо на тих, що виразно не хотіли йти з ними до польського повстання, або на таких, про яких знали, що своєю роботою можуть стати їм на перешкоді. Отсе було жерело того крику на українські змагання, що підняв ся 1861 – 62 р. До того крику пристали й деякі Москалі, котрі також бояли ся відриву України від Московщини, чуючи добре, що тій Україні під Московщиною не так солодко, щоб мала причину держати ся її дуже щиро. Пристали сюди й помосковщені українські попи, що бояли ся свободнійшого духа серед народа. Тай самому урядови вигіднійше було панувати над темним і несвідущим народом, ніж дати йому просвічати ся. Таким робом стало ся, що вже

1862 р. недільні школи по всій Росії заборонено, а багато Українців, в тім числі й Кониського, арештовано „за українську пропаганду“ і без суду, без права виведено в північну Московщину.

Кониського загнали до міста Вологди, далеко на півночі. Там його держали під поліцейним доглядом, даючи йому місячно всего на всего 6 рублів. З того він мусів жити і одягати ся, не сьміючи при тім ніяким способом заробляти собі на хліб. Ще у кого були власні гроші, той міг жити й на заслання не згірше, але Кониський був чоловік бідний, а до того ще й хоровитий. Кілька разів він шукав собі деякого занятя, але всюди його відправляли ні з чим. Книжки й листи, які присилано йому, переглядала насамперед поліція. Се не було жите, а мука. Але його катам і сего ще було мало. По році заслано Кониського ще далі, в глухе, нездорове містечко Тотьму. Жите стало ще тяжше, поліцейний догляд ще гірший. Не диво, що 1864 р. він від того знущання тяжко занедужав і певно був би марно погіб, як би не заопікувалась ним одна купецька сім'я, що притулила бідного вигнанця. Се був небогатий купець Пестер із недалекого містечка Верховожа, який приймив Кониського до себе. В домі сего кунця Кониський у-перве прийшов троха до себе, відітхнув свободнійше. Тут йому всьміхнула ся любов; 1865 р. він оженив ся з дочкою Пестера Марією.

Але його здоров'я не могло поправитись у поганім північнім кліматі: він тяжко захорував на очі і зовсім осліп на одно око; йому грозило ще тяжше каліцтво. За вставленем тестя вологодський губернатор виведив йому полегкість: йому позволено жити в Вороніжі, геть далі на полудень, там де український народ стикає ся з московським. Не досить сего: гу-

бернатор подав до царя просьбу, щоб дозволили Кониському їхати за границю лічити ся. І справді 1865 р. Кониському дозволено їхати за границю.

Не гаючись рушив Кониський через Москву й Петербург (бо тільки туди була в тім часі залізниця), щоб їхати за границю. В Петербурзі він пізнав ся особисто з Костомаровим, із яким уже перед тим обмінював ся листами. Довго вони проговорили про любу їм обом справу народньої просвіти. Як багато за той час змінило ся від заборони недільних шкіл! Польське повстанє вибухло 1863 р. майже рівночасно з арештованєм Кониського і по 18 місяцях було здушене російським урядом. Тисячі польських патріотів погибли, помандрували в Сибір, потратили маєтки. Костомаров надіяв ся, що російський уряд, переконавши ся тепер, що не Українці, але Поляки готовили ся до бунту і до відірвання від Росії, дасть полєкшу Українцям, внесе заборону з 1862 р. Вже тоді можна було бачити, що славний історик помиляє ся; ніякий уряд добровільно не касує своєї заборони, коли покривджені тою заборною не напирють, не домагають ся її скасування. А Українці від 1862 р. замовкли, мов зовсім завмерли. Навіть такі люде, як Куліш, уступили в російську службу, помагали душити Поляків і противили ся запроваджуваню руської мови в народніх школах у Холмщині, де се могло-б було навіть уменшити польський вплив, а дбали тільки про „обрусеніє“, тоб-то зміцненє московського впливу. Тяжкі і сумні були часи!

З Петербурга поїхав Кониський за границю і з початком 1866 р. станув у Львові. І тут він застав невеселі події. Розбурхані недавнім повстанєм і його невдачею Поляки душили Русинів, бачучи в них Мо-

скалів; Русини чуючи свою безсильність, справді хилили ся до москвофільства, бачучи в сильнім московськім царстві надію для себе. Москалі, потребуючи до свого „обрусенія“ Польщі як найбільше людей — сьвященників і вчителів, почали вербувати їх між Галичанами, обіцяючи пенсії та гонори. Майже рівночасно з Кониським приїхав до Львова із Варшави православний протоєрей Лебединцев (родовитий Українець) вербувати наших людей до Холмщини. Невеличка громадка ширих прихильників українства, як Лавровський, Качала, Сушкевич і інші, з якими познайомив ся Кониський у Львові, також не багато давали йому надії, а такі сьвіточі, як Головацкий (тоді одинокий руський професор на львівськім університеті) і Литвинович, митрополіт, досить виразно хилили ся своєю прихильністю на бік московщини, хоч на устах мали все запевнення про свій австрійський патріотизм. В кінці австрійська власть підзорливо, з недовірем дивила ся на всіх чужинців, на всяке порозуміване чоловіка з чоловіком. Кониський, у Росії „політичний переступник“, а при тім чоловік цікавий, що шукав знайомости з ріжними людьми і всім товк про потребу народньої осьвіти та народолюбних думок, видав ся нашим властям страшним революціонером. Львівська поліція раз у раз мала його на оці, а в кінці виразно наказала йому забирати ся геть зі Львова і з Галичини. От таку то „волю“ знайшов Кониський і за границею!

З невеселими думками виїхав Кониський зі Львова і подав ся до Німеччини, до славних лікарів. Був у Дрездені, потім у Липську. Одно око йому таки вратовано, але загальний стан його здоровля не поправлявся. Тоді славний лікар професор Бок сказав йому,

що жерело його хвороби — туга за рідним краєм, і велів йому чим скорше вертати на Україну.

Та й тут не добро ждало його. Він усе ще був на пів арештантом, засланим, якого уряд міг кидати з місця на місце, як йому сподобало ся. Він подав просьбу до Петербурга, щоб йому з огляду на його здоров'я дозволено жити десь на півдні. Міністер Валуєв призначив йому Херсонську губернію над долішнім Дніпром на Україні. Кониський поїхав туди, надіючись, що буде міг жити в місті Єлисаветграді, як йому обіцяно в Петербурзі, але херсонський губернатор Клушін велів йому жити в глухій, маленькій містечку Бобринці. Тут зазнав Кониський життя мало не гіршого, як у Тотьмі. Дрібні поліційні урядники докучали йому всякими способами, набігали до него в хату в день і в ночі і користуючи ся з того, що він був поставлений під поліційний дозор, пильнували його як якого конокрада, не допускали до него книжок ані листів і робили йому всякі пакости. Кониський відсунув ся від усякого товариського життя, читав багато, особливо вичував правничі книжки, щоб бути адвокатом (на се в Росії не треба кінчити університету). Одинокий чоловік, в яким він міг тут розмовляти та спочити духом, був Марко Кропивницький, тоді секретарь міської ради в Бобринці. Щирий Українець, добрий співак і актор, він уже тоді устроював аматорські театральні вистави, вступив пізнійше до російського театру, гостив якийсь час у Галичині, а потім заложив першу українську театральну дружину і здобув собі безсмертну славу „батька нового українського театру“. Нема сумніву, що часті розмови з Кониським у Бобринці немало причинили ся до того,

щоб у душі Кропивницького розбудити українське почуття і зміцнити любов до рідного слова.

В кінці 1866 р. міністер Валуєв визволив Кониського з Бобринця і дозволив йому жити в Катеринославі та займатись адвокатурою. Тільки тепер міг Кониський відітхнути свободнійше. Хоч він усе ще стояв під поліційним дозором (у Росії ся честь не минає нікого, хто займає ся яким будь громадським ділом), то все таки тепер він мав можливість стикати ся з народом і служити йому, обороняючи його від усякої кривди і здирства. Здаєть ся, що Кониський був добрим адвокатом і заробляв добре на своїй практиці, бо за тих шість літ, які він пробув у Катеринославі, він доробив ся досить значного маєтку. Що праця його була чесна і йшла на користь рідного народа, про се свідчать його тодішні і пізнійші писання, в яких він сміло бичував найріжнійших народних кривдників та перевертнів. Усі вони — а їх цех у Росії дуже й дуже великий — були люті на Кониського, нераз очернювали його явно в газетах і тайно перед урядом, і як би були могли закинути йому якесь справді нечесне діло, то були би се певно зробили дуже радо.

Працюючи для себе і для своїх клієнтів як адвокат Кониський ані на хвилю не забував і про висший обовязок — працювати для всього українського народа, для його духового відродження і піддвиження. Правда, в тих тяжких роках він не друкував майже нічого зі своїм відписом, особливо за границею; більше друкував по московськи в російських часописах і то без підпису — розумієть ся, про насущні потреби і кривди українського народа. Але у него призибувала ся сила оповідань, нарисів, споминів та поезий.

Дещо з того, особливо більшу повість „Не даруй золотом, та не бий молотом“, далі повісти віршами „Семен Палій“, „Козак Розум“ і „На заслани“, а надто збірку українських приповідок і словник забрала поліція, роблячи у него ревізію 1871 р. Ті праці, яких Кониський дуже жалував, так і пропали на завієгди в поліційних пазурах. А що найбільше, яко адвокат він познайомився з великою силою людей по різних сторонах України, і всюди своїм живим словом старався піднимати віру в живучість рідного народу, в його красну будущину, та будити охоту до праці для його піддвиження.

Шість літ пробував Кониський у Катеринославі адвокатуючи. Хоча його жите тут було значно ліпше, ніж на засланю, та все таки се ще не була повна воля, се був примусовий побут. А його душа рвалася до свободи, до ширшої громадської праці. І ось 1872 р прийшов від царя наказ, яким вернено йому повну свободу і знято з него поліційний догляд. Аж тепер почув себе Кониський паном у своїй хаті, на скільки се можливо в Росії. Він покинув Катеринослав і перенісся до Києва, де пробував до кінця свого життя. Аж тепер, в тій остатній добі свого життя він зробився тим, яким знала його вся Україна і яким згадувати й шанувати буде його наша історія.

III.

Кониський громадським діячем 1872—1889.

Кониському було 36 літ. Він перейшов доси дві тяжкі школи — учеництво і поліційне заслання та

9-літнє ярмо. Хоч чоловік, так сказати, в цвітї лїт, він був сивий, згорблений, слабовитий і виглядав мало що не старим дїдом. Але сила його духа була незломана і з запалом молодця він кинув ся до праці, для якої тоді, бачилось, отвирало ся нове поле. Не покидаючи адвокатури, якою й далї мусїв заробляти на удержанє своє й своєї сім'ї, він міг тепер посвятити більше часу громадській і літературній роботі, і справді проявив широку і ріжносторонню діяльність, якої обєму ми ще далеко не знаємо в повні, і про яку говорити докладно тепер іще не пора.

Час, у яким Кониський поселив ся в Київі, був дуже цікавий, незабутний час. Можна сказати, що в ту пору перший раз від старих князївських часів та від часів Петра Могили Київ зробив ся духовим осередком, серцем України, відки на всі сторони нашої вітчизни йшло сьвітло, тепло і надїя лїпшої будущини. В Київі жила і працювала тоді ціла громада молодих, високо вчених, талановитих і щирих Українців, яких імена і доси служать окрасою нашого народу і які кождий Українець вимовляє з подякою і честю. Се були такі люде, як Володимир Антонович, Михайло Драгоманов, Микола Лисенко, Павло Житецький, Павло Чубінський, Михальчук, М. Старицький, Хведір Вовк, Русів і багато иньших.

Майже всі вони працювали колись у недільних школах, знали добре рідний народ і його мову, його історію і його потреби і жваво брали ся до праці. По десятилітнім сні від часу упадку „Основи“ і заборони недільних шкіл вони постановили знов підняти стяг українського слова. В Київі засновано відділ петербурського імператорського Географічного Товариства, для якого Чубінський спільно з иньшими

Українцями зібрав величезну силу українських народніх пісень, казок, вірувань, обрядів і звичаїв, що заповнили здоровенних сім томів і до нині служать фундаментом для кожного, хто хоче пізнати наш народ, його жите й мову. Але се був тільки початок. Ся величезна збірка показала потребу і можливість дальшої праці на місці, і за царським дозволом Товариство заложило свій відділ у Києві. Сюди ввійшли всі згадані висше Українці і ще много иньших. Але обік збираня народніх пісень та оповідань вони повели й иньшу, для самого народа потрібнішу роботу. В Києві почали виходити українські книжочки, писані простою, для всіх зрозумілою мовою, про всякі потрібні річи: про небо і землю, про хліборобство, про нові закони, про хвороби і ліки, далі легкі а цікаві читанки, оповідання і вірші. Українці обняли редакцію одної київської газети, що звала ся „Кієвскій Телеграфъ“. Правда, ся газета виходила по московськи, бо на українську газету годі було і ще й доси не вдало ся нікому добути дозвіл. Але проте „Кієвскій Телеграфъ“, видаваний дуже гарно і цікаво, ширив погляди Українців серед інтелігенції, яка в Росії здебільшого геть помосковлена, бо і в школах учить ся і дома говорить по московськи. Дуже важно було й те, що „Кієвскій Телеграфъ“ звертав пильну увагу також на жите Русинів у Галичині і знайомив російську громаду з тим, що дієть ся у нас. Сей відділ провадив головню М. Драгоманов.

І Кониський щиро працював у тім гурті; можна сказати, що він тут віджив на ново в праці для України. Не знаходячи в Росії досить простору для українського слова й української науки він у кружку Українців подав думку — заложити в Галичині українське

товариство для такої духової праці, яка не можлива була в Росії. До сеї думки прихилили ся деякі українські пани, які зложили кілька тисяч рублів для за-
сновання такого огнища в Галичині. Так повстало в 1874 році Товариство імени Шевченка у Львові. Гроші прислані з України повернено за порадою львівських Русинів на закупно друкарні, в якій друкувала ся від того часу найбільша часть тих руських книжок та газет, які мали ширити сьвітло науки між народом на рідній мові. Правда, Товариство імени Шевченка не відразу здужало стати на тій дорозі, на яку бажав справити його Кониський і його перші основателі, та все таки раз кинене сім'я не загбло, але перетривавши тяжкі роки, зійшло потому буйно, знов таки при немалій підмозі Кониського.

Рівночасно з сим Кониський не переставав писати. Він поміщував у львівській часописі „Правда“ свої гарні оповідання з народного житя, а 1875 р. зачав друкувати довгу повість „Семен Жук і його родичі“, де малював жите і заходи української інтелігенції. Під впливом покликів, що йшли з Петербурга, українська інтелігенція кинулась була тоді з запалом до обговорювання народолюбних думок, а молодіж почала „ходити в народ“, то значить, скидала панське убранє, передягала ся за робітників і йшла на села, на фабрики, щоб при тяжкій праці проповідувати бідним людям слова нової правди — рівности між людьми і скасування дотеперішнього порядку. Кониський хотів показати в своїй повісти, що така проповідь не доведе ні до чого, коли ті нові апостоли рівночасно будуть цурати ся мови рідного народа і не захочуть служити його насущним потребам. На жаль, повість Кониського лишила ся недокінчена.

Інакше розуміючи просвітну працю, ніж російські революціонери, Кониський заходив ся коло того, щоб подавати народови потрібні йому відомости рідною мовою. Разом з деякими иньшими Українцями він зладив насамперед невеличку книжечку про ново заведені в Росії мирові суди, яка була надрукована 1874 р., а потім задумав видати читанку зложену з писань найліпших українських письменників, додаючи при кождім коротку відомість про його жите і працю. Ся книжка була готова в цьвітню 1876 р., а вже 18 мая того року вийшов царський указ, пам'ятний по всі часи в історії нашого слова в Росії, указ, яким зовсім заборонено уживанє української мови в друку: заборонено друкувати по українськи всякі наукові і популярні книжки, переклади з чужих язиків, а також довозити українсько-руські книжки з за границі. Уряд „царя освободителя“ Олександра II думав сим нечуваним указом відразу зав'язати очі й уста більше як 15-мільйоновому народови.

Разом з тим уряд розбив усі почини наукової праці в Києві: розв'язав тамошній відділ Географічного товариства, усунув із університетської катедри Михайла Драгоманова, на якого набрехали були галицькі москвофіли, боцїм то він у Галичині бунтував народ. Здавало ся, що над Україною знов заляже темна хмара, так як по ударах 1862 р. Але так не стало ся. Народня сила виросла вже була за той час, народня свідомість зміцніла. Драгоманов виїхав за границю і іменем Українців вивів кривди українського народа перед очима всіх освічених народів. Українці, особливо молодші, кинули ся друкувати свої праці в Галичині і загалом у Австрії, видрукували в Празі перше повне виданє Шевченко-

вого „Кобзаря“, якого перший том російська цензура рада не рада мусіла пустити до Росії. Сам російський уряд побачив, що зробив велику дурницю, і хоч не мав відваги скасувати указ 1876 р., та все таки по якімсь часі почав помалу звільнювати тиску, розуміє ся, не добровільно, а уступаючи перед натиском з різних боків.

Одним із тих людей, що не стратили духа під сим великим ударом, був і Олександр Кониський. Навпаки, власне тепер, коли усунули ся иньші, горячіші але менше витревалі, він станув у першім ряді. Бачучи, що його читанку цензура не пустить у світ, він постановив, держачи ся слів указу з р. 1876, друкувати в Росії хоч те, чого той указ не забороняв. А не забороняв він українських повістей, віршів, народніх пісень... І ось Кониський узяв ся зладити збілочку кращих творів своїх, а надто недрукованих іще поезій Шевченка, Костомарова, Щоголева, Лиманського, Мордовця, Нечуя-Левицького та кількох оповідань записаних із народніх уст. Збілочка звала ся „Батьківщина“; Кониський пильнував, щоб у всій книжці не було нічого ісїнько такого, до чого би могла причепити ся цензура. Та дарма — „Батьківщини“ не дозволили друкувати. Се однак іще не знеохотило Кониського. Переробивши на ново матеріал поміщений у „Батьківщині“, дещо додавши, дещо викинувши він зладив нову збілочку „Луна“ і таки добив ся того, що цензура пропустила її. Се була перша поважніша українська книжка видана по забороні 1876 р. Дехто, в тім числі й Кониський, надіяв ся, що настала пора добивати ся повного скасування тої заборони. На разі Кониський хотів перемінити „Луну“ на часопись, що виходила би раз на місяць, але в цензурі йому ска-

зали, що на се ніяк не позволять. Тоді він зладив другу збірку під тим самим титулом, бажаючи видавати „Луну“ книжками хоч раз на рік. Другу книжечку таки ще пустила цензура, але дальших ні. В українських виданнях не сьміло бути ніякої постійності і одנותягlosti, щоб дехто не подумав, що українство, то справді якась сила, якась громада людей робучих і таких, що згідно йдуть до одної ціли.

В житю Кониського зайшла тимчасом ще одна подія, що сьвідчила про те, що його діяльність здобула йому прихильність широкого круга людей, але разом з тим придбала йому нових ворогів. В р. 1878 його вибрано до міської ради в Києві. І тут він заняв ся живо працею на користь громади, але через се нажив нового лиха. На него накинули ся люде, що доси спокійно і без контролі завідували міським добром і яким Кониський був не вигідний. Про него почали розпускати брехні зразу устно, а далі в газетах. Кониський запізвав одного такого газетяра, київського професора Піхна, до суду, доказав безпідставність його клевети, і Піхна засудили на 3 місяці в'язниці. Але се не переконало людей недоступних для ніяких переконань. Московські газети почали балакати, що суд присяглих, який судив справу, складав ся з українофілів, і Піхна засуджено для того, що він ворог українства. Від тепер газета, якої редактором був Піхно, урядовий „Кієвлянинь“, почала раз у раз нападати на Кониського, та вже не за особисті, а за політичні злочини, про котрі можна було говорити натяками, невиразно і без доказів, знаючи, що за се покривджений не буде міг потягнути кривдника до суду.

Та не такий чоловік був Кониський, щоб вийшовши на війну по першім вистрілі зараз і кидати

оружє. Він знав, що „на те й лихо, щоб з ним бити ся“ і не покидав того діла, до якого взяв ся. В році 1880—81 була в Росії доба великого розворушеня. Молодіж бунтувала ся і революційна партія кинула ся вбивати ненависних урядників, губернаторів, ворогів усякої свободи. Здавало ся, що ось-ось настане для Росії день свободи, що царь дасть конституцію. Цензура послабла, газети в Москві і Петербурзі писали так свобідно і сміло, як ніколи перед тим. Підняли голову й Українці. Заговорили про потребу скасування наказу з р. 1876, заведеня української мови в народніх школах. Дванацять радних міста Київа підписали петицію, уложену Кониським, щоби одну київську школу назвати школою Шевченка. Але смерть царя Олександра II, якого дня 13. марта 1881 р. вбили революціонери на одній із головних вулиць Петербурга, розвіяла всі надії на полєкшу. Новий царь Олександр III по короткім ваганю завзяв ся здусити в Росії всякі пориви до свободи і дусив їх десять лїт, поки й сам через се не ляг у могилі. Здушено й українську справу, розумієть ся, на скілько се було в силі гнобителїв; довести її зовсїм до загину, або бодай до такого десятилітнього сну, як 1862—1872, було вже неможливо.

В тих роках тяжкого тиску Кониський переносить свою діяльність головнo до Галичини. З галицькими Русинами він ніколи не переривав приятельських зносин, а тепер ті зносини стали ще значно ширші й тіснійші. Від 1884 року Кониський майже що року лїтом приїздить до Галичини, їздить по краю, буває в Чернівцях, Станіславові, Стрию, Коломиї, Микуличині. Підбужи, обертає ся серед молодіжи й старшої інтелїгенції, серед селян і міщан, духовних

і сьвітських. У Галичині його всюди стрічають радо, бо тут, де він друкував найбільшу часть своїх писань, його працю знали й цінили більше, ніж на Україні, де він друкував мало, тай то переважно не під своїм іменем. У 1885 р. сьвяткували львівські Русини 25-літний ювілей його письменської діяльності. Се було дуже не в смак нашим москвофілам, тим більше, що Кониський ніколи не ховав ся зі своїм обридженем до тих людей, що вислугуючись урядови ворожому не лише українській справі, але також свободі, письменству та розвоєви московського народа, цурають ся свого рідного і топчуть у болото всі найкращі змагання поступових людей цілого сьвіта. Від першого побуту Кониського в Галичині наші москвофіли не переставали писати на него напастей у газетах і доносів до російської поліції, і довели до того, що 1885 р., коли Кониський із Галичини вертав до Росії, його в Волочисках арештовано, передержано цілу ніч у ватоні, а потім відставлено до Київa. Тут його вправді пустили на волю, але над ним зарядили слідство, яке тягло ся цілих 16 місяців. На підставі галицьких доносів йому закидали, що він тягне до Австрії і хоче відірвати Україну від Росії. Кониському не тяжко було виказати цілу безглуздість такого доносу, але про те російські урядники раді були позбути ся Кониського і запроторити його хоч би на край сьвіта. І хто знає, чим було би скінчило ся се діло, як би Кониський, не можучи діждатись його кінця, не був обернув ся з поданем до самого царя. Він вияснив справу докладно і царь велів залишити слідство, а тільки уділити Кониському урядове упімненє.

Знов якийсь час могло здавати ся, що в Росії повіяло лагіднійшим духом супротив українства: цен-

зура пропускала деякі книжки, дивила ся крізь пальці на те, що Українці пренумерували галицькі газети, особливо літературну „Зорю“. І знов Кониський пробує добити ся скасування наказу з 1876 року. В серпні 1889 р. він подає міністрови внутрішніх справ подане про утиск українського слова. Він доказує, що причиною тих утисків були доноси людей злої волі, виказує безпідставність тих доносів і величезні шкоди, які приносить утиск українського слова, спиняючи просвіту мільйонів української людности; вкінці вияснює безхосенність наказу 1876 р., який не спинив розвою українського письменства, а російському урядови причинив клопотів. Та й се подане не переконало російських верховодів; наказ 1876 р. лишив ся не скасований і доси.

Се був остатній голосний виступ Кониського в Росії. Переконавши ся, що сею дорогою годі добити ся чогось путнього, він покинув усяку надію на переконуванє московських урядників. При тім і українська громада в Києві не підпирала його в його заходах так, як він собі бажав, а навіть усунула ся від него зовсім з винятком кількох людей. Чому так стало ся, не знаємо докладно, досить, що Кониський стояв у Києві якось осторінь від українських гуртів, хоча по всіх містах широкої України мав багато ширих прихильників і старих приятелів, з якими не переривав зносин ніколи.

Не весело зложили ся й домашні відносини Кониського, так що в осени 1888 року він приїхав до Галичини з наміром не вертати більше до Росії. Але обставини зложили ся так, що він по кількох місяцях таки вернув до Києва. За його почином завязали ся в Галичині дві справи, що від тепер стали голов-

ним предметом його заходів і заповнили собою остатні роки його життя.

IV.

Остатні роки життя, 1889—1900.

Ті дві справи, про які ми отсе згадали, се була справа русько-польського поєднання і справа нової організації Товариства імени Шевченка та здвигнення при ній наукової праці. Про ці дві справи нам треба тут поговорити докладнійше, на скільки се можливо, щоб зрозуміти і відповідно оцінити діяльність Кониського в остатній добі його життя.

Як відомо, в Росії крім великоруського чи то московського народу живе ще багато иньших народів: Українці, Поляки, Литовці, Німці, Фіни, Татари, Кавказці і багато на пів диких азійських народів, як ось Кіргізи, Туркмени, Башкіри, Тунгузи, Якути, Чукчі і т. д. Більша часть тих народів, заким прийшли під Росію, жили своїм власним життям, мали свою управу, а деякі мали свої держави, свою освіту. До таких належать головню Поляки, Фіни, Українці і деякі Кавказці (Ірузини). Всі ті народи сидять по різних окраїнах Росії, на південь, захід або північ від властивих Москалів. Діставши ся під російську управу ті народи були звичайно більш освічені від властивих Москалів. Їх історія під Московщиною, то був звичайно не зріст, але нидіне та гноблене. Так і здасть ся, що з лісів та болот родовитої Московщини раз у раз напливає на ті окраїни філя московських урядників та салдатів і дусить, висисає, гнобить окраїни.

Як дусила Московщина Україну від самого 1654 року, від Переяславської угоди, про се було вже оповідано в книжочках „Просьвіти“. Але і з иньшими окраїнними народами було і доси є не лїпше. Московський урядник усюди однаковий, усюди любить панувати над темнотою і дусити просьвіту, всюди любить здирство, краде, руйнує і не може знести нічого такого, з чим не звик ся в своїй Московщині. Горе богатим, просьвіченим, самосьвідомим людям, що дістануть ся в його руки! Богато витерпіли під Росією Поляки. Вони мали свою державу ще до 1794 року, а й потому ще, під Росією, їм надано було 1815 р. окрему конституцію, окреме міністерство, окреме військо, окремий сойм. Та що з того! Московські урядники не могли знести тої крихти польської свободи. Вони всюди вмішували ся в усі справи, не допускали до виконання законів, обкрожували права, висисали з краю гроші, дразнили Поляків, поки ті 1831 року не зірвали ся до повстання. Прийшло до війни, в якій Поляки кілька разів побили російське військо, але в кінці таки Росія здусила повстанє. Тепер настав празник для неситого московського урядництва! В Польщі господарували вони по своєму, грабували, висисали тисячами на Сибір винних і невинних. Давнійші права Поляків скасовано; Москалі почали притїснювати польську народність і в урядах і в школах. Ще гірші часи для Поляків настали по другім повстаню, що вибухло було в січнію 1863 року. Так як той вітер, що хотїв змусити подорожного, щоби скинув сардак і в тій ціли дув що раз лютїйше, так само й Москалі чим раз новими притїсненнями й самоволею старали ся докучати Полякам, тай при тім у своїх

газетах усе падькали й нарікали, що Поляки анї руш не хочуть любити їх.

Ми вже сказали висше, що в роках 1861—1862 Поляки, готуючи ся до повстаня, пробували притягти на свій бік деяких Українців, а не можучи позискати їх почали кидати брехні на весь український народолюбний рух. Певна річ, українському рухови вони тим сильно зашкодили, але польській справі не помогли. Повстанє приготоване на Україні здусили самі українські селяне; коло Соловіївки і в иньших місцях українські селяне, в'оружені в сокири, вили та ціпи, кинули ся на купи повстанців, деяких побили, иньших поарештували і повіддавали в руки властей. За те з інтелігентних Українців, особливо з таких, що служили в російськїм війську, деякі перейши до повстанців. Між ними годить ся згадати особливо молодого, горячого і щиро народолюбного чоловіка Потебню, що бувши російським офіцером перейшов до польського повстаня, бив ся хоробро, та коли побачив, що повстанє мусить упасти і що більшість повстанських ватажків має на думці зовсім щось иньше, а не свободу простого люду, сам собі відібрав житє.

Тут на Україні в часі того повстаня перший раз Поляки обертали ся до Українців, щоб ставали з ними разом до бою з Москалем, а потім — обіцювали — русько-польські відносини уложать ся на підставі красивих слів „wolni z wolnymi, równi z równymi“. Ті слова потягли й Потебню й иньших щирих Українців до повстанського табору. На жаль, Поляки пізнійше своїми поступками так забрукали і знеславили ті гарні слова, що нині вони, як скасована монета, стратили всяку вартість.

По унадку повстаня Поляки в Росії опинили ся майже так само на споді, як і Українці. Правда, перед повстанем вони мали далеко більше, то хоча й стратили далеко більше, ніж могли стратити Українці, все таки їм ще далеко більше й лишило ся. Та про те почуте дізнаної страти і щораз нових кривд та докучань з боку російських властей у Поляків було дуже живе. Не перестаючи ніколи думати про відзисканє того, що стратили, вони нильно слідили й за тим, чи для нової боротьби не можна би їм знайти союзників. Новий рух, який почав ся на Україні коло 1872 року, звернув на себе їх увагу. Коли-б українство мало зробити ся силою, то вжеж для Поляків було би користнійше мати його по своїм, ніж по противнім боці. І от майже від того самого часу починають ся проби порозуміння Поляків з Русинами-Українцями в Росії.

Розуміє ся, се не були ніякі збори анї громадські наради — в Росії се й доси неможливе. Зійдуть ся два три знайомі, Поляки й Українці, тай балакають при склянці чаю, нічу в самотнім покоїку, озираючись, чи не підслухує хто. Говорять про можливість хоч якого будь ширшого порозуміння, спільного ділання, але такого обережного, щоб власти й не догадались, — і звичайно на такім говореню й кінчить ся. Давні досьвіди і прикрі пригоди змушують одну й другу сторону недовіряти собі взаїмно, зволікати з кожним рішучим словом. Але спільна нужда, спільні утиски чим раз частійше зводили до купи двох віковічних противників — Поляків і Українців, і konieczність спільної боротьби зі спільним ворогом, російським абсолютизмом, виявляла ся чим раз виразнійше.

Алеж є таке місце, де Поляки стикають ся з Русинами і де про такі річи, як помирненє обох народностей, не тільки можна, але й треба було раз у раз говорити явно й прилюдно. Се Галичина, де конституційний порядок розв'язав руки одному й другому народови і де боротьба обох народів від першої хвилі свободи вела ся в найрізнійших формах, на всіх полях національного і духового житя. Не диво, що на Галичину звертали увагу і Поляки і Українці в Росії. Всі ті, хто з відтам пробував мати якийсь вплив на галицькі справи, мусіли зачепити за справу поєднання Поляків з Русинами; упоминали до згоди, радили галицьким Полякам робити уступки Русинам, а Русинам радили не засклепювати ся в своїх тісно-партийних інтересах, але дивити ся на річи з ширшого погляду і шукати спільного ґрунту до спільної праці з Поляками.

Першим Українцем, що приїхав до Галичини з виразною думкою — погодити Русинів з Поляками, був славний письменник, Шевченків товариш Панько Куліш. Куліша тягли до Поляків його спомини з молодих літ, знайомости пороблені в Варшаві, де він служив по р. 1864, і блиск тої панської культури, яку він віднаходив у старих польських актах та споминах. Зате від Русинів у ту пору (1881 р.) він зовсім був відстав, а про весь український народ писав зневажливі вірші:

Народе без путя, без чести і поваги,
Без правди у завітах предків диких,
Ти, що постав з безумної одваги
Гірких п'яниць і розбишак великих, —

так немов би то всі Українці з поконівку й не мали иньшої роботи, як пиячити й розбивати. Про

ведене політики, особливо в конституційній державі, так само як і про галицькі справи Куліш не мав ніякісінького поняття, з Русинами не пробував порозуміти ся, і навязав переговори з Поляками в своїм власнім імені. Коли його запитали, чого би він бажав для Русинів, він не знав, чого жадати, і зажадав, щоб Поляки зложили на його руки — міліон ренських, а вже він з тими грішми наверне Русинів до згоди. Поляки зараз побачили, що мають перед собою людину, яка й сама не розуміє, що робить, і обіцяли дати міліон, але неличкими ратами, так щоб справа затягла ся на яких сто літ, а самі тимчасом заходили ся реформувати руських Вясилиян при помочи Єзуїтів. Довершене сеї реформи відразу отворило очи Кулішеви, він перервав балаканя з Поляками і вернув назад до Росії, вмивши руки від усякої політики.

Але і по тій невдалій Кулішевій пробі, що була роблена на власну руку, без порозуміння не лише з галицькими Русинами, а й з російськими Українцями, розмови Поляків з Українцями про потребу якогось погодження в Галичині не переривали ся. Такі розмови вели ся і в Швайцарії, в Женеві, де тоді жив славний український письменник Драгоманов, і у Львові, і в Києві та иньних українських містах. Як і коли в таких розмовах брав участь Кониський — не знаємо. Певне те, що він, уроджений на лівім боці Дніпра, де Поляків дуже мало і де вони ніколи так не докучали українському народови, як по иньших сторонах, знайомий переважно лише з чесними і щирими Поляками, такими, що щиро бажали добра своєму народови без кривди для иньших, здавна хилив ся до згідного житя Українців з Поляками. Ще в 1862 р.

у вірші „Мое бажанє“ він заявляв, що бачить долю і будущину України не в старім козацтві,

Не в тім, щоб вибившись на волю,

З Ляхами знову воювать

Да кров славянську проливать

І засівать трупами поле,

Я даром сліз не проливаю:

Славян усіх в одній сім'ї

Побачить хочеть ся мені.

Як би мала бути уладжена та „славянська сім'я“ і чим би мали бути в ній Русини-Українці: чи синами-господарями, чи дроворубами та водоносами, про се Кониський ніколи не вдавав ся в докладніші розмови. Правдоподібно й він дав ся спіймати на гарні слова „wolni z wolnymi, równi z równymi“. Досить того, що 1888 р. Кониський приїхав до Галичини з думкою — розпочати роботу коло помирення галицьких Русинів з Поляками.

Треба тут відразу піднести, що проба Кониського була далеко ліпше обдумана і опирала ся на ліпшій знайомості галицьких справ і потреб, ніж Кулішова. За Кониським у тій пробі станула значна часгь виднійших Українців, що готові були підпирати його змаганя, коли за ними стануть також виднійші Галичане; були й такі Українці, що казали: будемо підпирати ті заходи, коли за ними стане й Драгоманов. На своє лихо Кониський не вірив, аби се було можливо звести під один дах польсько-руської угоди і Українців, і Поляків і Галичан і Драгоманова. Він бажав певно тої угоди, але бояв ся сварки, яка б певно вибухла при прилюднім обговорюваню справи; може бути, що й самі Поляки, практичні політики, радили йому зробити діло тихо, без шуму, при помочи

мужів довіря. Се ввело Кониського відразу в фальшиве положенє. Він мав вербувати в Галичині співробітників до свого діла, а чув, що не може сказати їм усеї правди. О скільки знаємо, одинокий чоловік, якому він довіряв ся в повні, був Олександр Барвінський, тоді професор учительської семінарії в Тернополі. Інших старав ся Кониський притягати до діла на ослїн, говорячи кождому що иньшого про ціли роботи. Се була велика помилка, котра тяжко помстила ся на цілій справі. На нещирости і взаїмнім обдурюваню не можна будувати ніякого тривкого будинка, особливо в справі такій важкій та запутаній, як поєднанє двох народів, між котрими довгі віки кривд і ураз нагромадили тернову перегороду нехитї та недовіря.

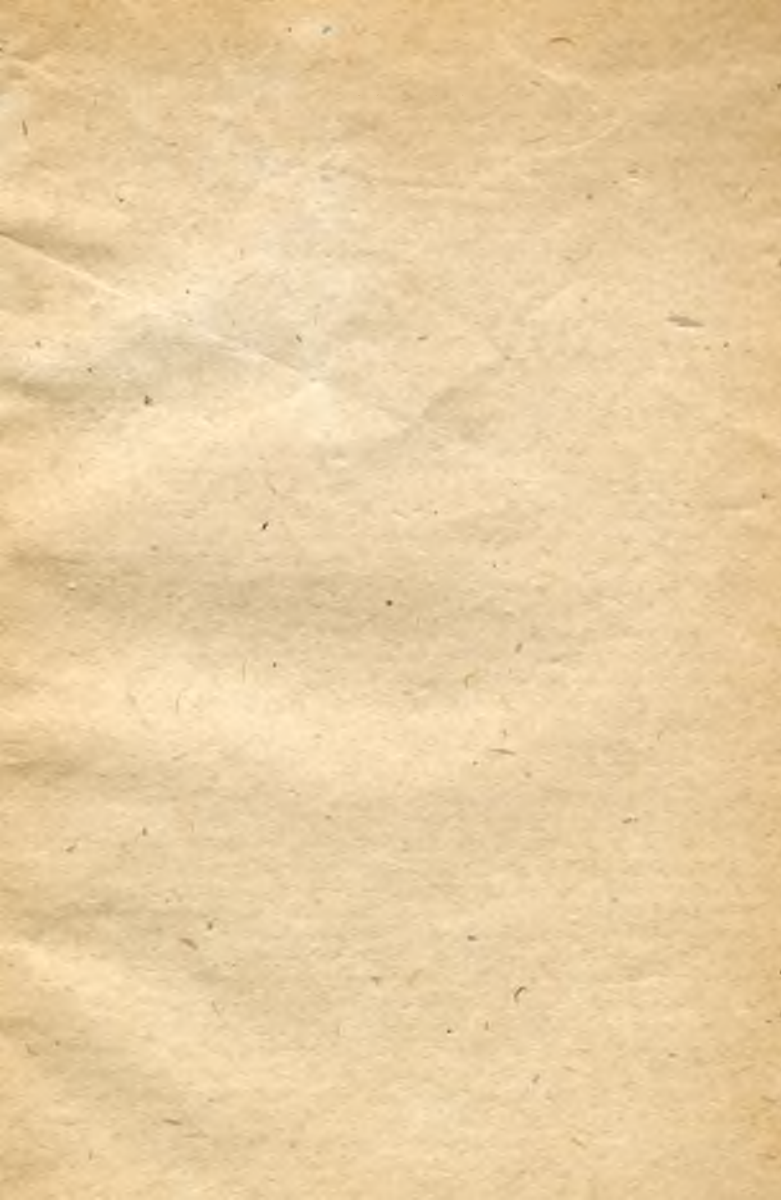
Кониський швидко пізнав свою помилку і чуючи себе нездібним вести справу в Галичині, зложив її в руки п. Барвінського, а сам вернув до Київа.. Правда, він і далі не перестав підпирати політики п. Барвінського і піддержувати заснованого для веденя сеї політики місячного письма „Правда“, але чув сам, що його слово стратило для Галичан притягаючу силу, яку мало вперед. Одно тільки радісне вражінє винїс він із цілої тої політичної проби, і воно давало йому певність, що проба не була зовсїм пронаща і таки мусїла причинити ся до зросту україньства і приблизити кращу будущину рідного краю. Се було те, що наслідком „угоди“ на львівськїм університетї засновано катедру руської історії з руською викладовою мовою і на сю катедру покликано щирого Українця, ученика славного київського історика Антоновича, Михайла Грушевського. Можна сказати, що се був найважнійший, а може й одинокий тривкий здобуток тої, започаткованої Кониським русько-польської згоди в Галичині.

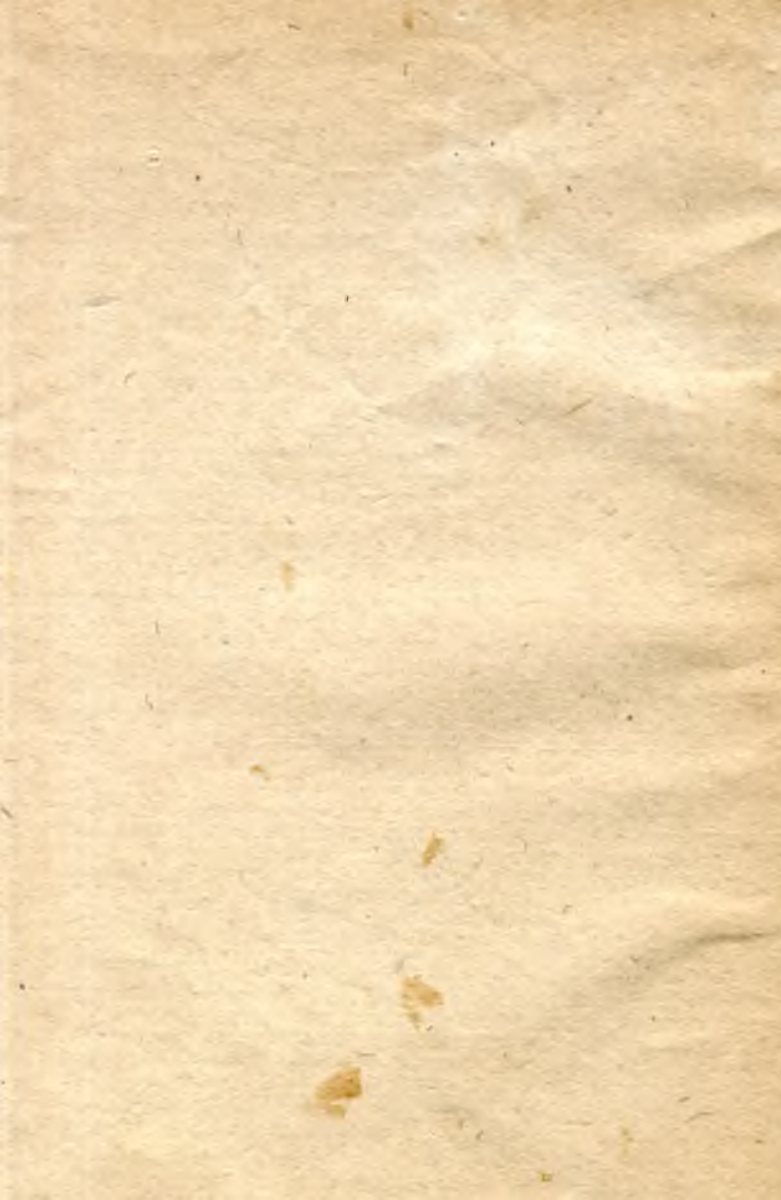
В тіснім звязку з сим стояло иньше діло, яким турбував ся Кониський підчас свого побуту у Львові 1888 р. Се була переміна заснованого за його почином товариства ім. Шевченка на наукове товариство ім. Шевченка, з тою метою, щоб воно зробило ся огнищем і розсадником наукової праці на всю Україну. Особливо від коли на чолі того перестроєного товариства станув проф. Михайло Грушевський, воно справді здужало розвинути гарну діяльність і причинило ся вже й доси не мало до з'єднання руському народови чести й поваги у своїх і у чужих.

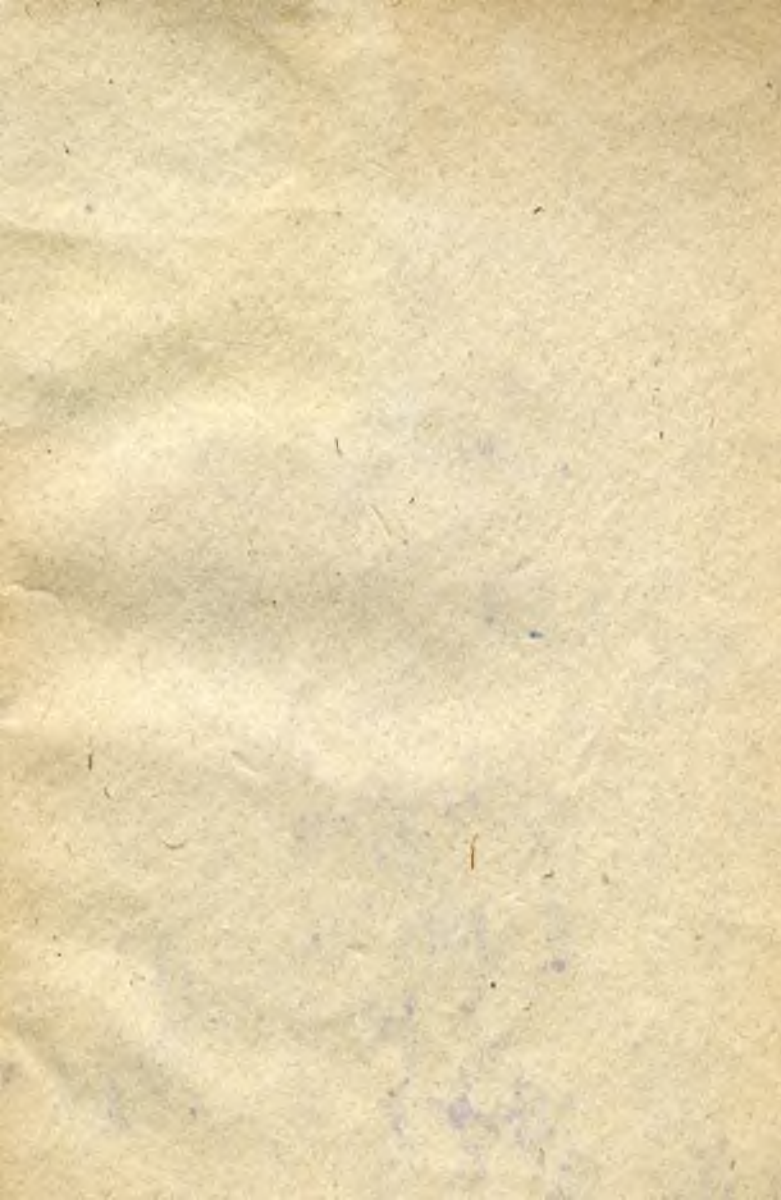
І ще одна важна, особисто для Кониського важна справа вяже ся з тою переміною товариства ім. Шевченка на наукове. Уважаючи першим обовязком сего товариства видати повний житєпис свого патрона, він узяв ся сам до сеї праці і присвятив їй остатніх десять лїт свого житя. Він зібрав увесь доступний йому матеріал, об'їхав рідні сторони Шевченка, порозпитував сотки людей, постягав листи, спомини, урядові документи, старі газети і т. и., і на основі сего написав дуже гарну і докладну книжку про Шевченка, найдокладнійшу з усіх, які доси були присвячені житю великого українського Кобзаря. Книжка Кониського, то не холодне оповіданє, то горяче возвеличенє Шевченка, якого Кониський уважав найвисшим цвітом, правдивим іонієм і пророком українського народа. Друкована зразу частками в виданнях Наукового Товариства ім. Шевченка, вона 1898 р., в 25-ті роковини заснованя товариства, вийшла окремою книжкою (перша половина) потім 1899 р. вийшла ціла по російськи, а недавно (1901 р.) вийшла й друга половина по українськи. Сею книжкою Кониський поклав найкрасший памятник і Шевченкови і собі самому.

Його здоров'є в останніх роках було дуже слабе. Він мусів кожду зиму проводити в Криму, бо в Києві йому занадто холодно. Та про те він до останньої хвилі свого життя не переставав працювати і пером і живим словом. Він дожив тої потіхи, що в останніх роках по смерті царя-дусителя Олександра III. в Росії повіяло знов троха вільнійшим і для українства прихильнійшим духом. Се додало йому нових сил до праці. Він писав оповідання і спомини про різних людей, розпочав у Росії друкувати повну збірку своїх оповідань (за життя видав їх три томи), злагоди́в до друку повну збірку Шевченкових листів т. д. І тепер він найлюбійше летів думками на поле народньої просвіти, навязував особисті зносини з молодими сільськими вчителями, семінаристами та понами. Пару день перед його смертю під його проводом зав'язала ся в Києві спілка для видавання українських книжок для простого народа. Серед такої невтомимої праці заскочила його смерть.

34.207

$\phi \frac{I}{K-644}$

и. 54.207

Ф I
к-644

Л. Франко

Про життя і
діяльність
О. Кониського